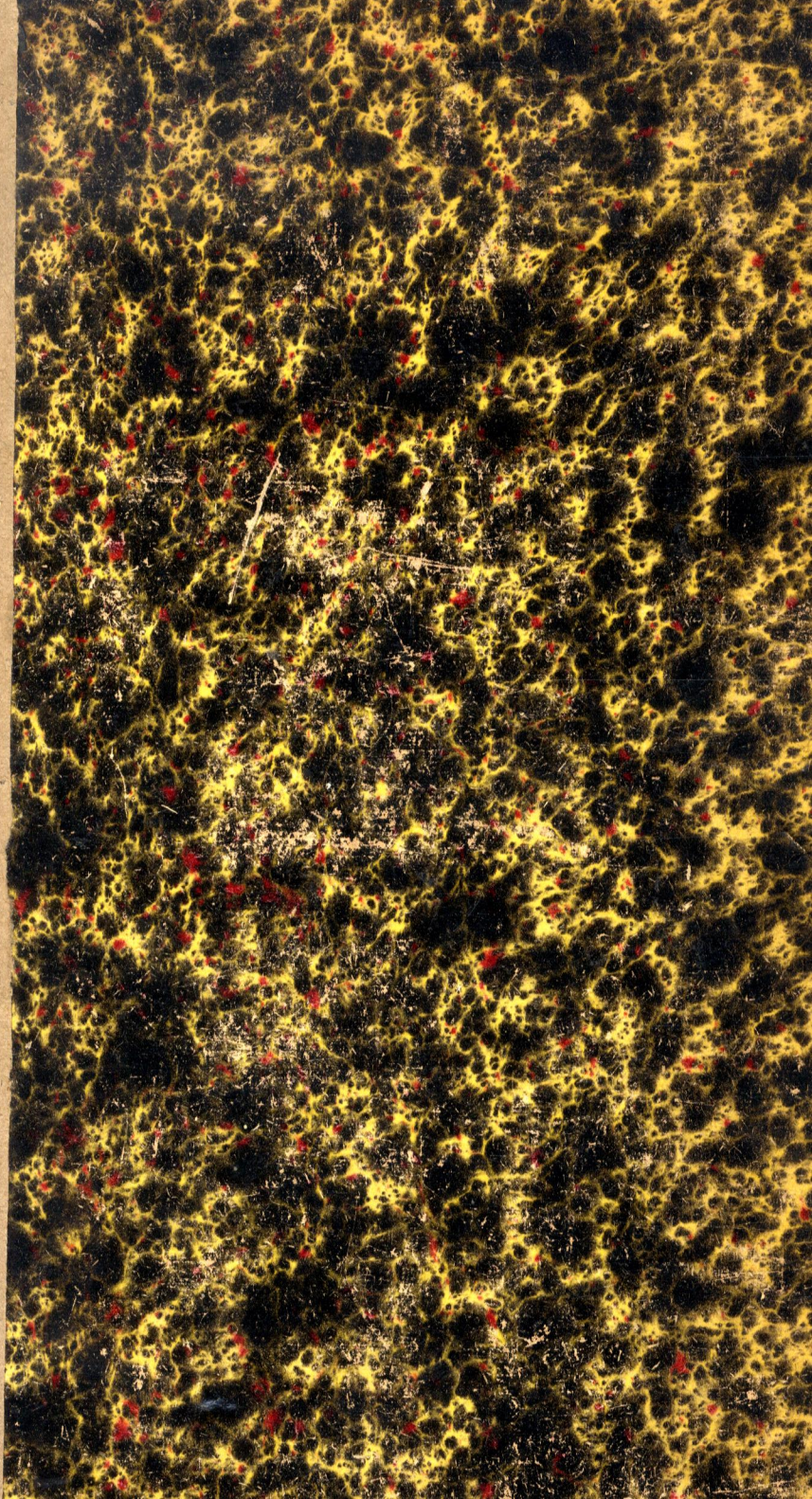

З БІБЛІОТЕКИ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
імені
ШЕВЧЕНКА
У ЛЬВОВІ.

Ч 6291.

398.8 (47.71) + 00.1

1,607

Львівська Філія

~~541 дс~~

ЛВІВСЬКА БІБЛІОТЕКА
АН УРСР
№ И-

Ф/К-590/ I

Козак Плахта.

Українська народня пісня друкована в польській брошурі з р. 1625.

Написав *Др. І. Франко.*

Українські, польські й московські співанники з XVII та XVIII в., що містять у собі укр. вірші, духовні канти та народні пісні, звернули на себе в остатніх роках пильну увагу. Заходом проф. Грушевського, В. Перетца та В. Гнатюка опубліковано доси таку масу віршованих укр. творів із тої доби, про яку ще недавно ані не думали історики літератури. Там, де вперед не видно було нічого, або добачувано лише сіру мертвеччину, мовчання, макаронізм та несмачні панетірики, тепер при ближшій досліді можна завважити певний розвій, боротьбу різних течій, різнородні змагання, ступневе вироблюване мови й віршової форми, проби письменства близького до народнього життя й його інтересів. І тож, додаймо, се доси зроблено лише початок праці; маса матеріалу ще лежить у рукописах, маса питань ще ледви зазначена, багато пороблених доси висновків прийдесть ся перероблювати, коли виринуть нові матеріали.

До таких зазначених, але задля недостатчі матеріалу ще не рішених питань належить і те: як виглядала українська нар. пісня, а спеціально лірична (не обрядова, а індивідуальна) в XVII віці і давнійше, перед dokonанем найстарших звісних нам записів? Історія розвою поетичної творчости доказує нам, що така чисто індивідуальна лірика, хоч і як се нам може видаватись дивним, являєть ся не на початку, а на кінці еволюції, рівночасно з тим, як і сама людська індивідуальність робить ся самостійною, одержує певну ціну і почуває свою вартість супроти переможного звязку громади, роду, сім'ї. З другого боку

історія поетичних форм, будови вірша, ритму, риму та мелодії показує нам, що все се появи зовсім не відвічні, не природжені чоловікови, але витворені цивілізацією, перенесені в певнім часі і серед певних обставин від народа до народа, а спеціально до нас занесені досить пізно. Ми знаємо, що у старинних цивілізованих народів Європи будова вірша полягала зовсім на інших основах, ніж у новочасних народів, а що у старинних цивілізованих Семітів, Вавилонців та Жидів, були також вірші, але збудовані знов на основі иньшого принципу. Рим появляється в пізно-латинській, і розвивається в арабській поезії; Араби через Іспанію передають його Провансальцям, Італіянцям та Французам, а через них він здобуває пановане у всіх новочасних національних літературах. До Польщі сей похід доходить, здається, аж у XIV, до нас у XV в. Певна річ, і перед тим були у нас пісні; про їх існування маємо свідчення з самого до-світку нашої історії¹⁾; відгуки їх маємо в наших літописях, відривки правдоподібно в „Словѣ о полку Игоревѣ“:

**Чръна земля подъ копыты
костью была посѣяна,
а кровню поклана...**

Тай пізнійше свідчення про пісні, про „думи“ на Україні йдуть неперерваним рядом; перший згадує про них Сарніцький ще при подіях 1504 р.; для польського віршописця з 1650 р. думи вже стародавні пісні; він бажає замість різанини козаків з Ляхами,

By grali ukrajinne dumy, jak przed laty
Turków bili Polacy u meźne Chorwaty²⁾.

Але як виглядали ті думи? Можна догадувати ся, що так само, як ті, що були записані аж у XIX в., але певности на се не маємо. Свої дослідни над формою українських віршів д. Перетц резюмує ось у яких словах: „В Польщі, на скільки можемо судити на основі дат із XV—XVI вв., зразу появили

¹⁾ Ті свідчення зібрані й пояснені в майстерній праці проф. Ягіча „Gradja za slovinsku narodnu poeziju“ що була друкована в журналі „Rad jugoslovanske Akademije znanosti i umjetnosti“ 1876, т. XXXVII, і якої перша часть була опублікована в перекладі на нашу мову пз. „Историчні свідчення про співанє и пісні слав. нар.“ (Правда 1878, II).

²⁾ Оссол. рукоп. 723, к. 107—109, див. Ів. Франко, Хмельницина 1648—49 років у сучасних віршах (Зап. Наук. Тов. ім. Шевч. т. XXIII—XIV, стор. 13).

ся вірші нерівноскладові, лише з приблизно схожим числом складів, та при тім римовані. Такі вірші панують до кінця XVI в., але по часах Кохановського ми вже майже не здібаємо у звісних поетів кульгавих віршів зі шкільними, ученицькими римами (*cadentiae baccalaureae*). На Україні сталося не те. Там ті нерівноскладові вірші швидко ввійшли в народ і даючи широкий простір імпровізаторови, зробились улюбленими у складачів і співаків народніх дум. Нерівноскладові римовані вірші находимо 1580 р. в передмові до Острожської Біблії; рівноскладові й римовані 1581 в „Хронольоїї“ Андрія Римші; перший тип найшов відгомін у свобіднім розмірі українських дум, другий у незлічених укр. піснях ліричного, а по частий історичного змісту¹⁾“. Сі висновки далеко ще не певні. Переглядаючи найстарші польські духовні пісні опубліковані Бобовским ми переконуємося, що римовані рівноскладові вірші панували в Польщі в XV в. не менше як і в XVI; нерівноскладові вірші в формі троха подібній до наших дум находимо хіба в найстаршій польській пісні „*Bogurodzicy*“ (компіляції з ріжних, первісно окремих частин) та в тзв. орацях, тоб-то говорених, а не співаних школярських промовах. Вірші Острожської Біблії ані своїм духом ані мовою не мають нічого спільного з думами; перший укр. автор, у якого здібаємо вірші зближені формою до дум, се Кирило Транквіліон Ставровецький на початку XVII в. Чи він наслідував тут готові вже форми, готові думи, чи творці дум наслідували його? Бо-ж можливо, що коли раз була витворена така вигідна форма, то українські кобзарі, адоптувавши її, перелили в неї давнійші пісні та думи зложені в иньшій формі. Прикладів такого переходу одної й тої самої пісні з одної форми в иньшу, зі старшої та невикладної в нову вигіднійшу, можна би знайти не мало; наведу лише популярну на Україні ліриницьку сатиричну пісню про Дворянку і ту її, по моїй думці, старшу, первісну форму, що заховала ся вже на пів забута в Галичині²⁾.

¹⁾ В. Н. Пететцъ, Историко-литературныя изслѣдованія и матеріали, т. I. С. Петербургъ 1900, стор. 421.

²⁾ Див. Житє і Слово III, 268—272. Свою думку про більшу первісність галицького варіанта супроти українського висловлюю в суперечности до погляду пок. Драгоманова, який (*loc. cit.*) уважав галицький варіант лише пізнім відгуком українського. Рішення сього сумніву можна надіяти ся лише від порівняної студії всіх варіантів, які би ще було можливо зібрати, та вандрівки сеї новелістичної теми й того шляху, яким вона прийшла до нас.

Документальні свідощтва про форму й мелодії деяких укр. пісень і віршів маємо доси лише з XVII в. і то переважно з другої половини (найстарший співанник з нотами, опублікований д. Перетцом у 1901 р.). А отсе я публікую текст української пісні з першої чверти XVII в., що була друкована ще 1625 р. в одній польській брошурі, на яку звернув мою увагу проф. Брікнер. Брошура, якої примірник знаходить ся в бібліотеці кн. Чарторийських у Кракові, друк. in 4-to, має титул: *Seymu Walnego Domowego Artykułow szesc. Ktore są bardzo potrzebne wszelakim Stanom, a zwłaszcza gospodarstwem się zabawiającym: y tym na ktorych żony iężdżą, aby ie vmieli poskramiać, żeby im powolniuchne były. Przydano do tego y insze rzeczy smieszne ku czytaniu. Przez Jana Dzwonowskiego prędko na świat wydane.*

Drukowano w Olesnicy
na Paczanowskiey vlicy
Roku tysiąc szescset dwudziestego piątego,
kiedy było obfitosc żuru owsianego:
Tak haniebnie dziewczki od niego tyły,
iako od mięsa pękaciuchne były.

На обороті титулової картки маємо віршовану передмову „Do czytelnika“; далі на к. 2—6 сатиричну віршу „Seymu Domowego artykułow szesc“; потім к. 6 об. —9 „Rozmowa szlachcica z kaczmarzem o niepospolitym Ruszeniu abo gęsiey woynie“; а напешті на к. 9 об. —10 об. віршу „Konterfekt cudowny y siła Kozaka Płachty, Ukraińca, który był przyciągnął z Saydacznym kozakiem do Morawy we dwudziestu tysięcy Kozaków wybornych y dzielnych Mołodcow przeciw ludziom niechrzescianskim w roku 1620“. Подаю тут важнійші уступи з сеї вірші Дзвоновського:

Fraszka był kozak Mucha za króla Olbrachta,
Fraszka y Nalewayko. Jam też kozak Płachta
Bo ci przeciw oyczyźnie woowali, ale
Ja zaś ojezyny bronil ręką swoją cale.
Jam Janczarom bułatem przecinał zawoie
Y pohańską kwią w Turcech pisał imię swoje.
Rzezałem się z Wołochy, iam dawał ofiary
Do piekła, gdym połtował multanem Tatory.
Mam też ministra brata Franciszka we Zborze,
Ktory ięzykiem pismo iako radłem porze;

A iako ciała puszczam do piekła pohańskie,
Tak on dusze zabiia wiarą chrześciańskie.
Nie frasuy się, moy Plachto, idzie nam po rodzie :
Ja noszę w szabietaszu rozum, a ty w brodzie.
Moy pobratym był Janczy y Tomsza przeważny,
Gdyśmy Prekop z Teynią wzięli, zamek ważny.
Jam ubiegł Kozłow y iam przeszedł Thesalią,
Z małą garscią mołoycow pustosząc Kilią
Jam Moskwę aż na Morze wyparł Lodowate,
Y popalił derewnie y twierdze bogate.

Далі Плахта порівнює себе до ріжних біблійних героїв
і в перехвалках доходить до ось яких границь :

Nie długo w Carygradzie Plachta się rozwinie,
A na karkach Tureckich będzie wieszał swinie.
Jam durnego Szachmata wzięwszy w przygarść z koniem
Ciśnął na szosty zagon, już był dyabeł po nim.
[Y] w Kamieńcu przez zdrowie Krola pana mego
Na sankach puszcilem się z muru choć przykrego.

Далі характеризує свою силу та фізичну будову подаючи,
що й як він їсть і пє :

Cztery bierki na obiad nie wiele to było,
A miodu beczkę wypić duszkiem się trafiło ;
Horeleccki poł beczki dla czczawego brzucha
Zażywałem — nie umiał tego nigdy Mucha.

При кінці Плахта пускаєть ся в моральні та патріотичні
роздебендювання, що являють ся очевидно дешевою мудрістю
самого автора, але зовсім не до лпця такому зайдиголові-ко-
зарлюзі, як Плахта. Для характеристики сього балаканя ось
кінцеві його рядки, цікаві ще й тим, що в них рисуєть ся
звичайна перспектива кінця такого лицаря :

Bo takiego pamiętka na wieki nie zginie,
Ktory oyczyzny broniąc pięknie wszędy słyne.
Nie z swoich krew wypiać, nie z swych się bogacić,
Nie gwałtem ni łupiestwem dobrych ludzi tracić,
Ale obracać serce mężne na pogany,
Chcesz li, abyś sromotney nie wziął w sławie rany,
Abo na palu nie siadł dębowym wysoko,
Lub w kaydanach nie chodził gdzie w Turcech głęboko.

Поперед усього дещо до пояснення сеї вірші. Здасть ся, не треба й доказувати, що козак Плахта, змальований нашим автором, се тип, а не конкретна історична фігура. Автор звалив тут на одну купу різні суперечні між собою традиції про козаків і приправив се все своїм патріотично-моральним сосом. Отже коли в титулі сказано, що сеї козак у 1620 р. ходив з иньшими 20.000 козаків до Морави воювати „przeciw ludziom niechrześcijańskim“, себ-то против чеських таборитів, то зараз же далі вірша робить сього козака братом якогось еретика протестанта і говорить про обох з очевидними кпинами й іронією. Коли в початку вірші з великим уподобанем говорить ся про грабівницькі напади козаків на Туреччину та на Московщину, то при кінці автор іменем того самого Плахти моралізує на тему, що козакови не слід „z swoich krew wypić, nie z swych się bogacić, nie gwałtem ni łupiestwem dobrych ludzi tracić“. Сі слова були в устах автора Краковяннина відгомоном живих вражінь і дуже недавніх подій, про які знаходимо звістки в тогочасних жерелах. Ті події треба вважати жерелом отсеї вірші; вражіння, винесені з них автором, зложили ся тут на комічно-героїчний образ козака-нетяги.

Історичне тло вірші було таке. В р. 1619 віззав австрійський цісарь Фердинанд із Польші козаків Лісовчиків на поміч проти збунтованих Мадяр. Ті „козаки“, зорганізовані ще в часі московського „смутного времени“ Литвином Олекс. Лісовским, уже в тім часі визначили ся своєю безумною відвагою та при тім розбишацтвом; „maximas strages in Moschis ediderant“, каже про них Велевіцький¹⁾. По московській війні вони держали ся купи і були дуже небезпечним надбанем того бурливого часу. В жовтні 1619 р. вони прибули на Підгірє в околиці Кросна, Беча, Ясла, та замість іти на Угорщину зупинили ся тут і, як подає той сам очевидець, „more suo rapinis omnia complebant“. Навіть Краків був zagrożений; народ трівожив ся, „varii motus erant orti“, бо серед міщанства говорено, буцім то козаки нагрожують ся напасти на саму столицю й пограбувати її. Два тижні в місті за дня відмикано лише дві брами, а докола міста стояла сильна сторожа. Нарешті д. 20 падолиста ті небезпечні герої під проводом королівського комісаря Ліпеккого вирушили на Угорщину і зараз другого дня, в сам день лат. Воведення вдарили на

¹⁾ Ks. J. Wielewicki, Dziennik spraw domu zak. św. Barbary w Krakowie od r. 1609 do r. 1619. Kraków 1899, str. 310.

військо Беглен Табора і розбили його так, що Мадяри стратили 4000, а козаки ледво 30 людей. Сам Беглен, що тоді облягав Відень, почувши про сю битву, забрався геть. Але клопоти Малопольщі з Лісовчиками не скінчилися. Побивши Угорів вони три неділі бушували по північній Угорщині, де знов „omnia rapinis ac vastitate replebant“, а потім вернули в напрямі до Кракова. Тут в усякім разі було безпечніше. Вступивши на польську землю, „totum tractum submontanum, nullo discrimine bonorum regionum, ecclesiasticorum, nobilium, horrendum in modum spoliarunt“. Вичистивши там усе до тла — говорить далі цитований Велєвіцький (op. cit. III, 313), рушили в околиці Кракова, „similibus rapinis plus quam per unum mensem omnia implentes Cracoviamque imprimis ut spoliarent sese comparantes“. У Кракові були розрухи; нарікали й на Угорів і на короля і навіть на Єзуїтів, яких дехто вважав „si non authores, certe complices irruptionis Lissovianorum in Hungariam“. Ледво не ледво удалось мадярським прихильникам цїсаря намовити Лісовчиків, щоб знов вернули на Угорщину. Цїсарь Фердинанд потребував їх у війні з Чехами, яка 1620 р. скінчила ся пам'ятною битвою на Білій Горі. Отсе були ті „нехристиянські люди“, з якими по словам Дзвоневського мав воювати козак Плахта. Розуміється, нема що й говорити про те, щоб у тій війні 1620 р. брав участь Сагайдачний з 20.000 козаків. Ходили туди лише Лісовчики, гультайство набране з різних непевних елементів, яке тогочасні автори старанно відрізняють від Запорозьких або Низових козаків. Говорячи про козаків пише Ян Петрицій: „Duo horum nomina sunt: Donensium et Zaporouiensium; Lissouienses enim falso ad Kosacos ab aliquibus transferuntur... quippe legionarii sunt nostri milites“¹⁾. Чи брали ті псевдо-козаки участь у битві при Білій Горі, не знаємо; се тільки знаємо, що вони основно грабували на Шлезку і Моравії та відти в початку 1620 р. знов вернули до Малопольщі і там почали господарювати по своєму. Сього стало нарешті за багато королеви; він вислав проти Лісовчиків своє військо, яке й розбило їх²⁾. В осени 1620 р. приходили чеські послы до Варшави благаючи Поляків, „ne se, veteres socios, a Lissoviensibus, olim ad Caesarem

¹⁾ Joannes Innocentius Petricius, Historia rerum in Polonia gestarum anno MDCXX... Cracoviae, стр. 11.

²⁾ Wielewicki, op. cit. IV, стр. 20 і д.

transgressis, faedius spoliari vexarique quam hostes patiantur“ (Petrićius, op. cit. 73). Помішав наш Дзвонівський козака Запорожця з Лісовчиком; на тип козака Плахти, що буцім то ходив до Моравії, переніс геройські діла Запорожців. Цитований уже Петрицій, оповідаючи коротко про повстанє козащини, підносить мандрівне, війовниче жите козаків. „Ad id tamen adduci non possunt, ut agros colant, solum conserant, sepiant, rigent; quicquid praelio partum, et sua cuique manus necessitatibus subvenit. Iners quippe videtur cum terra in annum contendere, quod alicunde possis cito sanguine parare. Quapropter crebrae illis in Pontum excursiones“ (op. cit. 14). Можливо, що Дзвонівський користувався при укладанні своєї вірші крім усної традиції й брошурою Петриція. На це вказує його натяк на козацький напад на Стамбул 1620 р., про що маєть ся коротеньке оповіданє у Петриція. Оповівши про те, як Ст. Жолкевський для угоди Туркам велів польському відділові спалити пограничне містечко Бершаду, відки козацький ватажок Василь Босий, strenuus militiae acribusque in ea ministeriis praefecturam Bersadae adeptus, часто нападав на татарські й турецькі землі, — Петрицій оповідає, що після того козаки розлючені „non portus modo et proxima maris, sed interiora urbesque Turcarum penetrare, premere, excindere; cuncta incendiis, caede, sanguine complere; quin non multo post sgressi Constantinopolim, Caesarem venationi intentum trepidumque fuga intra moenia compulerunt, accensis circum vicis suburbiisque; quae omnia tunc forte praesenti ac velut per ludibrium super firmanda foedera misso nostrorum legato a Turcis e propugnaculis monstrabantur“ (op. cit. 18—19). Зрештою ані географія ані історія у Дзвонівського не стоять на висоті. Обік козацьких нападів на Крим він тут же називає й Тесалію, де козаки не були ніколи, і грабівництво Лісовчиків у Московщині. Малюючи Плахту героєм він тут же називає його побратимом Янчі, звісного мадярського ватажка розбійників, і Томші, такогж ватажка волоських розбійників, таї чинить його братом протестанта, супроти якого не криє ся зі своєю ненавистю. Перехвалки Плахти про силу та молодецькі штуки, такі як обалене Турчина разом з конем на землю ударом пастука, як з'їханє на санках у низ із Каменецької стіни, випиванє бочки меду та півбочки горілки міг наш віршар узяти або з усної традиції, з анекдотів про козацьких чи яких иньших силачів, або й з оповідань деяких козацьких зайдиголов та сьміхунів,

що саким чи таким припадком могли опинити ся в Кракові. Про одного такого авантюрика оповідає Велевіцький під р. 1593. Вичисляючи здобутки єзуїтського дому в Кракові в тім році він згадує також про одного старого козака, що знайшов там притулок. „*Alius, annos natus septuaginta duos, quorum fere dimidium inter latrunculos Cosacos Turcis et Tartaris infensissimos exegerat, neque ab anno aevi sui 16 confessum se meminerat, cum Deo amicitiam rescissam instauravit*“ (Wielewiski, op. cit. I, 177). Скільки всякої всячини міг наоповідати такий один бувалець цікавому краківському міщанинові!

Конець нашої брошури містить найцікавійшу річ, задля якої властиво ми й зняли розмову про брошуру та козака Плахту. На к. 10 об. і 11 містить ся тут українська пісня п. з. *Pieśń Kozaka Płachty*. Подаю в додатку її текст у фотографічний подоби́зні, а тут зараз транскрипцію на нашу писовню, з розділом на вірші та з деякими поправками. Придививши ся уважно тій пісні приходимо до переконання, що не може бути й думки про те, щоб вона була твором самого Дзвоневського¹⁾; коли що тут його, то хиба помилки та деякі польоні́зми, якими він силкував ся надштукувати руський текст у деяких місцях, де записав його не добре або де може співакови не дописала пам'ять. З його віршою про козака Плахту пісня не має нічого спільного; можливо, що він навмисно скомпонував свою віршу на те тільки, щоб мати інтродукцію для пісні, яку чув від якогось козака і вподобавши її хотів опублікувати. Транскрибуючи його текст я не берусь ретитуувати первісний український текст пісні в повній чистоті, хоча пізні́йші варіанти сеї пісні, заховані ще в XIX в. в устах нашого народа, дають до сього досить можности.

Кулина.

Ой козачейку, пане-ж мій,
Далек же маєш домок свій?

Козак.

При березі при Дунаю,
Там я свою хижу маю:
5 Ліс зелений оздоблений

¹⁾ Бли́зших звісток про сього польського письменника, краківського міщанина, псевдоні́ма, не маю; проф. Брікнер обіцяв ся подати їх у польським виданю своєї „Історії польської літератури“. Про брошуру, а властиво лише про її першу часть коротко згадує Вішневський (*Historya literatury polskiej* VIII, 96).

Красним цвѣтом, густим листом,
То дїм мій, то покій.

Кулина.

Гой козачейку, пане-ж мій,
На чім же буде поїзд мій?

Козак.

- 10 Посажу тя за бедрами,
Прив'язу тя тороками,
Бог над нами, кінь під нами,
Ти зо мною, я з тобою, —
Побіжим, поспішим!

Кулина.

- 15 Гой козачейку, пане-ж мій,
Який же буде покари твій?

Козак.

- Будем їсти саламаху,
Козацькую затираху,
При криниці без тескниці,
20 Будем їсти, будем пити,
Викрикати, *облапати*.

Кулина.

Гой козачейку, пане-ж мій,
Що за розкіш буде мені?

Козак.

- Да в день будеш конї пасти,
25 В ночі при мні ляжеш спати,
O rółnosy ze wszej tosy
Osise, przerwóse
Дівоньку к серденьку.

Кулина.

- Гой козачейку, пане-ж мій,
30 Який же буде постіль твій?

Козак.

- Войлочище під бочище,
А сідлище в головище,
В дубровиці на травиці
Я закрию і прикрию

- 35 Гормаком, жупаном.

Кулина.

Гой козачейку, пане-ж мій,
Сподобав ми ся живот твій.

Козак.

Любо-ж тобі горювати?
Дай преч з тобов поїхати!

Кулина.

40 Душе моя, я вже твоя!

Козак.

Ручку дай, а всїдай!

Кулина.

Я твоя!

Козак.

Ти моя!

Кулина.

Гой козачейку, пане-ж мій,
Не донесе нас коник твій.

Козак.

45 Не жури-ж ся ти для того,
Найдем в полю коний много,
А не найдем, то піш підем.
Нич лихого для любого
Пішки йти, з ним бути.

Кулина.

50 Гой козачейку, пане-ж мій,
Далек-же іще домок твій?

Козак.

Юже геть ті Запороги,
Конець нашої дороги.
Тут козаки все юнаки:

55 Здобуває — пропиває,
Що має — програє.

Кулина.

Гой козачейку, пане-ж мій,
Которий же то домок твій?

Козак.

Ген катера розбитая,

60 Опанчою прикрита,
То мій херем, то мій терем,
Тут ховаю, що-же маю:
Рубашку, сермяжку.

Кулина.

Гой козачейку, пане-ж мій,

65 Вельми то благий єсть скарб твій.

Козак.

Козак щаслив, хоть не богат,

Нікому нич не виноват.

Він горює, він чатує :

Де пійду — здобуду,

70 Боярни, Татарин.

Кулина.

Да й що-ж ми то за бесіда,

Ні приятеля, ні сусіда !

Ти ся здобувати пійдеш,

А мене смутну відійдеш :

75 Ні з ким жити, розмовити,

Ні сестриці, ні зовиці

З козаком, гуляком.

Коли буде того много,

Пусть мене до дому мого.

Козак.

80 Коли схочеш поїхати,

Не буду тебе тримати.

Борзо всідай да й одїжджай

Ко чортом, всім лихом,

Люб човном, люб коньом.

Кулина.

85 Доді-ж моя нещасная !

Чого-м ся я дочекала ;

На діл мене несла вода,

Тепер мене женеть біда.

Що-ж ділати ? Проклинати ?

90 Би пропав, що мене взяв

Дівчину зведену !

Поперед усього декілька уваг про язик пісні. Розумієть ся, що в транскрипції польського автора та ще й Краковянина характерні форми української мови в значній частині затратились і текст Дзвонівського виявляє такі ані в польським ані в українським неможливі форми, як ozdebleny, prytele, zwiedynu, pry mene. Мазуризмами можна вважати такі форми, як wołocysce, hołowisze, bocyzce, czochom = чого-м, liho = лихого ; в загальні польонізмах: піс, w носу, poiazd, wsiaday, posciółek, со, не говорячи про рядки 26—27, які мб. наш автор сам докомпонував по польськи, щоб заступити ними иньші, нецензурні слова укр. оригіналу. Декуди видно немов білорусизми: hete

Zaporohy (вважаю се непорозумінєм українського геть ті), za biadrami, dewońku, wielmi, pobeżym, sestryce, zołwice (gen. sing.). Інтересне надто gisty = їсти, писовня загально вживана в XVI в., первісно чеська. Ще цікавійші такі без сумніву руські форми, як kozaczeiku, prywieżu, leżesz, neżurysz sie, szczesliw, se zdobuwaty (се здобувати), pust' (зам. пусти), dolisz moja (долі-ж, nom. sing.), — вони видають ся слідами галицько-підгірського діалекту і вказували би на те, що тут була й вітчизна нашої пісні. На сю саму, навіть по троха гірську сторону вказують і такі слова, як хижа, рубашка (доси вживаєть ся в формі рубатка, coll. рубате), благий в знач. нікчемний, нездатний. В кінці варто звернути увагу на такі старі форми, як dalek (ряд. 2 і 51) зам. далекий, piesz poydem (ряд. 47, пор. у Волинській літоп. *пѣшь ходѣ, котѣлѣ несѣ на плечевѣ*); останки таких форм задержали ся в деяких словах і доси (рад, здоров), иньші стрічають ся в піснях старшої формації, прим. у однім весільній пісні в Нагуєвичах співаєть ся:

Уставай сваненько раненько,
Підливай виноград частенько,
Аби той виноград зелен був,
Аби наш староста весел був.

Слово облапати, заховане тепер лише в польських та в деяких західно-укр. діалектах (прим. на Угорській Русі), уживало ся в XVI—XVII в. загально в нашім письменстві. „Bez tesknicy“ — іменника тескниця чи тоскниця наша мова не знає, хоча є прислівник тоскно. До старих слів належить і терем, тепер не вживане в розмові, але заховане в деяких піснях, наприм.

Ой у поли там терем,
Стоїть він там сам оден;
А із того терема
Вийшла вдова молода. (Пор. Гол. III, 22, 23).

Покладене обік сього слово cherem мб. турецьке гарем; оба ті слова в звязку заховали ся досі в галицько-руській приповідці: „Обіцье горѣми-тѣреми“ в значіню: обіцье золоті гори, якесь велике добро — трохи чи не ремінісценція отсеї самої пісні, де козак заводить дівчину до безверхої халабуди і каже гумористично: „То мій херем (або герем), то мій терем“. Ног-таким — від старого слова гормак або гермак — довга одежа; назва уживана у наших письменників XVI—XVII в., у Вишен-

ського крермачок, *vestis talaris vulgi in publicum prodeuntis*, як поясняє се слово Кнапский (див. Linde, Słownik II, 44).

Як уже було сказано, пісня про козака й Кулину заховала ся до нашого часу в кількох варіантах, записаних у Галичині й на Україні, хоча ані один із них не дорівнює ані повнотою ані викінченням форми текстови Дзвонівського (див. Головацькій Нар. п'єсни Гал. и Уг. Руси I, 120—122; III, 58; Wacław z Oleska, Pieśni polskie i ruskie 392—393; Żegota Pauli, Pieśni ludu ruskiego w Galicyi II, 26). На Вкраїні один уривок, записаний не знати де, знайшов Чубінський в рукописній збірці Куліша (Чубинський, Труды т. V, стор. 953); два уривки маємо в збірці Б. Грінченка „Етнографические матеріали“ III, 193—195. Просторий варіант у першій томі збірки Головацького — мабуть його власна компіляція; він не подає, ані де, ані ким записана пісня, але покликає ся на Вацлава з Олеська і на свої чотири записи; другий його варіант також невідомо де записаний. Подаю тут для порівняння з текстом Дзвонівського просторий варіант Головацького (зву його далі коротко А), зводячи далі до купи иньші варіанти тої самої пісні, а також деяких иньших, що позичили з неї уривки тексту, або й навпаки, дали уривки свого тексту до компіляції Головацького.

Гол. А.

Гей їхав козак з України,
Надибав дівчину край долини:
Над річкою край дороги
Вимиває білі ноги.

5 Козак бачив, конем збочив,
А підбігши з кося скочив:
„Стій дівчино, не лякай ся,
Та з козаком привитай ся,
Дівчино тай небоже!“

10 „Ой ти дівчино, ти мила моя,
Як же тя кличе мати твоя?“
„Біг мня створив дівчиною,
Шп мня хрестив Кулиною,
Козаче тай небоже“.

15 „Кидай, дівчино, сію долину,
Вандруй зо мною на Україну!
На Вкраїні, в Запорожю

Козаченьки пробувають,
Красних панянок не мають ;
20 Лиш в нас гори золотії,
А річеньки медовії,
А травоньки шовковії,
Кулино тай небого !“

„Ой ти козаче, ой ти пане мій,
25 Який же буде поїзд твій ?“
„Не жури ся, ти Кулино,
Ти дівчино, ти небого :
Посаджу тя за бедрами,
Обвяжу тя тороками,
30 Кулино тай небого !“

„Ой ти козаче, ой ти пане мій,
Який же буде обід твій ?“
„Не жури ся, ти Кулино,
Ти дівчино, ти небого !
35 Будем їсти, будем пити
При криниці-студениці
Козацькую саламаху,
Козацькую затераху,
Кулино тай небого !“

40 „Ой ти козаче, ой ти пане мій,
Який же буде нічліг твій ?“
„Не жури ся, ти Кулино,
Ти дівчино, ти небого !
Є у степу трави много,
45 Нагребемо, постелимо,
Войлочище під бочище,
Кульбачище в головище,
Кулино тай небого !“

„Ой ти козаче, ой ти пане мій,
50 Який же буде палаць твій ?“
„Не жури ся, ти Кулино,
Ти дівчино, ти небого !
А у степу край Дунаю,
Там я свою хижу маю :
55 Густим лісом обсажена,
Красним цвітом оздоблена, —

Все що маю, то сховаю
 В рукавицю на полицю,
 Кулино тай небого!*

- 60 „Ой ти козаче, бодай ти пропав!
 На що ти мене з собою намовляв?“
 „Сама-сь, дівко, поблудила¹⁾,
 Що-сь козака полюбила;
 Бо козаки то голяки:
 65 У козака душа в тілі,
 А сорочку воши з'їли,
 Кулино тай небого“.

- „Ой ти козаче, ой ти пане мій,
 Який же буде роз'їзд твій?“
 70 „Не жури ся, ти Кулино,
 Ти дівчино, ти небого!
 Є у степу доріг много:
 Куда схочу, туду скочу,
 Хоть ік лісу, хоть ік бісу,
 75 Хоть у поле, хоть у море,
 Кулино тай небого“.

Усі варіанти нашої пісні мають виразну строфічну будову; вона найкраще проведена в тексті Дзвонівського (кожда строфа має 2 8-складові вірші форми 5+3, 4 вісьмоскладові форми 4+4 і на кінці один коротший зложений з двох рівних римованих половинок, форми 3+3); у варіанті А в Головацького видно вже значне попсоване тої будови, в вар. Б, з якого маємо лише 3 строфи, однаково збудовані лише дві перші, а третя попсована; ще більше попсована ця будова у Вацлава з Олеська: перші дві строфи однакові, так само три останні, але відмінні від двох перших; між ними одна відмінна і від перших і від останніх. У Куліша лише 3 строфи, подекуди ближші до тексту Дзвонівського від інших варіантів, але всі три неповні. Загалом текст Дзвонівського має повних строф 13, Голов. вар. А має 9, вар. Б лише 3, у Вацлава з Олеська 6, а у Куліша 3. Ось детальне порівняння тих текстів.

Голов. А вірші 1—9 не мають собі паралелі ані у Дзвонівського ані в інших варіантах крім одного Вацлава з Олеська, де ця строфа виглядає ось як:

¹⁾ У Голов. очевидна помилка: побродила.

Hej jichaw kozak z Ukrainy, z Ukrainy,
nadybaw diwczynu kraj dolyny, kraj dolyny,
kraj dolyny, kraj dorohy,
bili ruky, bili nohy,
kraj dolyny, kraj dorohy, kraj dorohy.

Повторене остатніх слів у двох перших рядках сеї і кожної дальшої строфи показує, що пісню співано на мелодию відмінну від первісної; в остатнім рядку співак очевидно забув первісний текст і штукував як будь повторюючи слова.

Голов. А вірші 10—14 також не мають паралелі ніде крім Вацл. з Олеська, де ся строфа читає ся ось як:

Ach ty diwczyno, rozluko moja, rozluko moja,
ta powidz meni, jak tobi imia, jak tobi imia?
Boh mia sozdaw diwczynoju,
pip mia nazwaw Kałynoju,
diwczynoju, Kałynoju, Kałynoju.

Чи маємо отсі дві перші строфи, що творять немов епічну експозицію маленької новельки, яка відіграє ся далі в драматичній формі, вважати приналежними до первотвору пісні, чи пізнішим додатком? Текст Дзвонівського не має сього вступу, так само, як не мають його деякі иньші анальоґічні, чисто діяльовані пісні, прим. про парубка отрошеного вдовою (Голов. Нар. п'єсни II, 584, пор. М. Драгоманов, Розвідки II, 194—195), жартлива розмова дівчини з Василем (Голов. III, 191), розмова дівчини з милим, що хоче від'їжджати (Голов. III, 153), і т. п. Така діяльова форма властива самим початкам індивідуальної ліричної пісні, коли та лірика починає виділювати ся з хорового співу і проявляє себе зразу в формі розмови одиниці з хором (улюблена форма веснянок), а далі одиниці з одиницею.

Голов. А вірші 15—23 не мають паралелі в жаднім иньшій варіанті пісні про Кулину, та за те знаходимо ті самі вірші в иньших піснях, як ось Голов. I, стор. 116—118 (два варіанти), в компілятивній пісні Ж. Паулі (Żegota Pauli, Pieśni ludu ruskiego w Galicyi II, 29), повтореній у Голов. III, 54. На жаль варіант Головацького I, стор. 116—117 очевидно компільований і ретушований самим збирачем (він покликає ся на вар. Żeg. Pauli II, 29, що має з ним спільних усього 6 рядків і на свої два записи не знати відки взяті), і тому для критики тексту

важний властиво лише другий варіант (Гол. I, 117—118, що має спільних 10 рядків з варіантом Головацького). Там сей уступ, перенятий до пісні про Кулину, виглядає так:

Козак дівча підмовляє:

„Вандруй, вандруй, дівча з нами,

З молодими козаками.

А в нас верби грушки родять,

В нас дівчата в злоті ходять;

А в нас гори золотії,

А в нас ріки медянії.

Більше заокруглений і краще оброблений варіант сеї пісні записала пані Ольга Озаркевичева в Лоліні, де ся пісня вийшла в цикль весільних обрядових пісень. Подаю тут сю пісню в повні крім кінцевого уступу, який уже відмінним розміром свідчить про своє окреме походження.

Ой сеї ночі аж до півночі

Наш Василечко не спав,

Наш Василечко не спав,

Оленку си підмовляв.

„Ти Оленочко, сива зазулечко,

Забирай же ся з нами!

У нас гори все не такії,

У нас гори все кремянії;

У нас трави все не такії,

У нас трави все шовковії;

У нас поля все не такії,

У нас поля все ружовії;

У нас кернички все не такії,

У нас кернички все медянії;

У нас садки все не такії,

У нас садки все терновії;

У нас верби горіхи родят,

У нас дівки у сріблї ходят“.

Оленка молоденька

Цілу нічку не спала,

Цілу нічку не спала,

Пріч ся віберала.

Їхали єдну гору,

Тай їхали і другу;

На третій горі
Стали си спочивати;
Стали си спочивати
Тай двоє розмовляти.
Оленка молоденька
Яла го ся питати:
„Де гори кремянії,
Де трави шовковії,
Де поля ружовії,
Де кернички медовії,
Де садки терновії?“
Каже ї Василечко:
„Уповім ти, Оленочко.
Тож поля ружовії
Твої личка румянії;
Тото трави шовковії —
Твої коси жовтенькії;
А кернички медовії —
Твої губки солодкії;
А то садки терновії —
Твої очка чорненькії“.
Оленка стала, задумала ся
Та щиренько заплакала:
„Боже-ж мій Боже, тепер каю ся,
Щом кепско ізробила!
Маю таточка як соколика,
Том єго відступила.
Ой Боже, Боже, тепер каю ся,
Щом кепско ізробила:
Маю матінку як ластівочку,
Тепер єм ї лишила“¹⁾.

Хоч і як се може йти на перекір утертим поглядам про старинність весільних пісень, а ще в таким глухім куті як Лолин, а про те порівнянє отсеї пісні з цитованими висше варіантами пісні про увезене дівчини козаками показує наглядно, що отся весільна пісня новійша від козацьких, сьвідчить про висший ступінь артистичної рефлексії, переносить подію із сфери грубого, майже цинічного відношеня до жінки (див. особливо Гол.

¹⁾ Zbiór wiadomości do antropologii krajowej, t. X, пісня ч. 127.

I, 117 де козак говорить дівчині: „А хто умний і розумний, нех ся не дасть на підмову козакови молодому“) у сферу далеко більше утонченого чуття. Не входячи ближше в розбір сього дуже интересного питання, чи була ся пісня первісно зложена як обрядова пісня, чи вийшла туди пізнійше, зазначаю тут лиш се одно, що вона, хоча має тему майже ту саму, що й пісня про Кулину (підмова козака, але далеко більше поетичними та гіперболічними образами, потім розчароване і жаль дівчини), повстала окремо від нашої. Переконає нас у сьому відмінний, коротший розмір і цілковитий брак строфічної будови у всіх варіантах, де вірші римують ся попарно.

Голов. А вірші 24—30 відповідають Дзвон. віршам 8—14, у Вацл. з Ол. стр. 5. Тільки строфа Дзв. багатша змістом, бо в Гол. три, а в Вацл. з Ол. аж 5 рядків шабльононих, що повторяють ся і в иньших строфах, так що властиво спільні всім трьом варіантам лише 4 рядки: запитанє Кулини, а з відповіди козака Гол. р. 28—29 = Дз. 10—11. У Вацл. з Ол. надто набаламучено: в питаню Кулини річ іде не про поїзд, а про посаг, зовсім невідповідно, а козак говорить: посажу тя за підрами — видно той хто записував, не розумів записаного; так само не до ладу зам. обвяжу положено: обдару тя тороками.

Голов. А вірші 31—39 відповідають Дзв. 15—21, Вацл. з Ол. стр. 4. В обох варіантах записаних із уст народа замість польонізму „покарм“ маємо „обід“; словам Дзв. *pru krynicu bez tesknicy* у Голов. відповідають щиро-руські „при криниці-студениці“; у Вацл. з Ол. анальоґічного вірша нема зовсім; козацьку саламаху у Вацл. з Ол. названо не затирахою, а за-вертахою.

Голов. А р. 40—48 відповідають Дзв. р. 29—35, Гол. Б р. 1—8, у Вацл. з Ол. стр. 6. Властиво в сьому остатньому варіанті з Дзв. спільне лише питанє Кулини; два рядки відповіди козака :

Jest tam w poli trawy mnoho,
postęlym sy pod sobeju —

відповідають хіба рядкам 44—45 Гол. А. У Гол. Б замість сих двох рядків маємо три ось які :

Постелимо войлочище,
Під голову кульбачище,
Ой а з верха опанчище.

Голов. А р. 49—59 відповідає Дзв. р. 1—7 і 62—63. Як бачимо, в Голов. стягнуто разом дві строфи первовзору і тому строфа вийшла за велика. В варіанті Куліша заховано більше рядків з тексту Дзв., а власне К. р. 8—12 відповідають Дзв. 59—63, тільки р. 8 читаємо: „Гей катерко розбитая“, а р. 10 повторено два рази: „то мій терем“. Дивна річ, що неясне слово Дзв. *kathera* (мб. кватира, а може каторга = великий човен?) заховалося майже живцем у Кулішевім „катерка“; не знати, чи мова тут про віконце, в яким була лиш одна кватирка, тай та розбита й заткана драною опанчею, чи про розбитий човен, витягнений на беріг і перемінений на буду та накритий драною опанчею.

Остатні дві строфи вар. Гол. А не мають нічого спільного з текстом Дзв. крім питання Кулини (р. 68—69 = Дзв. 8—9). Ще 3 рядки з тексту Дзв. заховалися в варіанті Вацлава з Олеська, причеплені до питання Кулини про поїзд:

Jest tam w poli koni mnoho,
iak złapaєм, to pojіdem,
ne złapajem, piszki pidem, —

відповідь виємково ліпше заострена і красша що до форми, ніж у тексті Дзвонівського. Варіант Куліша крім цитованих уже рядків заховав із тексту Дзв. р. 1—4, 54—55, 66—70, при чім остатні три рядки, не зовсім ясні у Дзв., тут виглядають так:

Він горює, він готує,
Где поїде — роздобуде,
У боярина, Татарина. (Чуб. V, 954).

„Готує“ виглядає так, мов помилка такого, що переписував текст писаний руськими буквами; ані при передачі пісні з наслуху, ані при переписуванню з тексту писаного латинкою така помилка неможлива, а само „готує“ тут очевидно не дає доброго значіння зам. перв. „чатує“. Значить, Кулішів варіант — якийсь обривок писаного тексту нашої пісні.

Остатня строфа Гол. вар. А має дещо спільного з Гол. вар. Б (III, 58), хоча сей другий більше поплутаний:

Виїдемо в чисте поле:
В чистім полю дві могили,
Дві дороги, дві могили,
А третя моя.

Одна іде до ліса,
 А другая до біса;
 На котру хоч, на тоту скоч,
 А третя моя.

Сей мотив розбіжних степових доріг, що має в собі також символіку неоднакової долі різних людей, а тут являєть ся характеристикою очайдушного, непевного козацького життя, на-ходить ся нераз в укр. нар. піснях. І так в одній пісні козак, блудячи по степу, питає зазулі:

Зазуленько, моя ненько,
 Скажи мені доріженьку!
 Скажи мені слід-дорогу
 До мого вірного роду!

На се зазуля відповідає йому:

„Буде тобі, козаченьку,
 Аж три доріженьки вкупі:
 Їдна у Рим, друга у Крим,
 А третя в Запорожє“. (Чуб. V, 946).

Передостатня строфа Голов. вар. А (рядки 60—67) вяжуть ся ще з одним варіантом пісні про увезене дівчини козаком, про який ми доси не згадували і який треба обговорити окремо. Сей варіант надрукований у Жеготи Паулі¹⁾ з допискою „Ukrainśka“ і без зазначення, відки взяв його збирач. Наводжу його тут у цілості, переписуючи на наші букви:

Не против дня, против нічки
 Підмавляє козак прічки
 Молодую дівчиноньку.
 „Чи ти, милий, шляхи знаєш,
 5 Що ти мене підмовляєш,
 Молоденький козаченьку?“
 „Коли-б же я шляхів не знав,
 То-б я тебе не підмовляв,
 Молодую дівчиноньку“.

10 Не против дня, против нічки
 Помандрував козак прічки

¹⁾ Żegota Pauli, Pieśni ludu ruskiego w Galicyi, Lwów 1839, t. II, 26—28.

З молодю дівчиною.

Питаєть ся дівчинонька

В молодого козаченька :

- 15 „Ой козаче, паноньку мій,
Ой ци маєш ти дворик свій?“
„Край Дунаю пробуваю,
Там я свою хижу маю“.

Питаєть ся дівчинонька

- 20 В молодого козаченька :

„Де будемо ночувати?“
„Ой де буде жито зкате,
То там будем ночувати“.

Питаєть ся дівчинонька

- 25 В молодого козаченька :

„Що будемо постилати?“
„Ой у тебе запасчина,
А у мене сірачина,
То те будем постилати“.

- 30 Питаєть ся дівчинонька

В молодого козаченька :

„Чим будемо покривать ся?“
„Як наступить чорна хмара,
То вона нас покриває,

- 35 Молодая дівчинонько“.

Питаєть ся дівчинонька

В молодого козаченька :

„Ой чим будем умивать ся?“
„Я вмию ся росоньками,

- 40 Ти вмиєш ся слёзоньками,
Молодая дівчинонько“.

Питаєть ся дівчинонька

В молодого козаченька :

„Чим будемо утирать ся?“

- 45 „Ой я утрюсь китайкою,
Тебе утру нагайкою,
Молодая дівчинонько“.

Ой приїхав до Дунаю :

Нї хатинки, нї хижинки,

50 Де ся діти дівчиноньці.
 „Бодай тебе перун убив,
 Що ти мене з розуму звів.
 Молодую дівчиноньку“.

Як бачимо, що до змісту ся пісня зовсім сходить ся з піснею Дзвонівського, хоча спільні з нею має всього 4 рядки (15—19 = Дзв. 1—4), тай то з маленькою відміною в р. 2. Нема сумніву, що се иньша, новіша редакція тої самої пісні, зроблена відповідно до иньшої мелодії. Хоча розмова ділить пісню на рівні уступи, то про те строфічна будова тут значно затратилась, так само рим трактуєть ся дуже свобідно і значна часть віршів полишена зовсім без риму; строфічну будову нагадує лише рефрен, що також не видержаний усюди. Ся пісня розвиває ширше деякі мотиви ледво зазначені в тексті Дзвонівського; там козак іронічно відповідає на наївні запити дівчини, господарської дочки; тут він кінчить брутальною погрозою. З другого боку отся редакція вяжесть ся з деякими варіантами, розібраними више, особливо з Гол. Б, де в стр. 2 Кулина також питає козака: „Та чим ми ся повтираємо?“ і на се одержує відповідь склесну з двох строф отсеї другої редакції:

„Не жури ся, ти Кулино,
 Ти дівчино, ти небого!
 Я росю, ти слъозю;
 Я утру ся китайкою,
 Тебе удру нагайкою,
 Кулино тай небого“.

Остатня строфа сеї редакції нагадує по троха сумне положенє дівчини в козацькій степовій халабуді у Дзвонівського р. 59—60 і її прокляте тамже р. 90—91 та Гол. А 60—61, хоча стилізация тут зовсім самостійна.

Передостатня строфа Голов. варіанта А вяжесть ся ще з двома варіантами нашої пісні, ще дужше попсованими ніж попередні і надрукованими в збірці Б. Грінченка (Етнографіческіє матеріали собр. Б. Д. Гринченко, т. III. Черниговъ 1899, стор. 193—195). Де записані ті варіанти, на жаль незвісно; впорядчик зазначив лише, що один узятий із паперів Лукашевича, а другий записаний Тр. Зінківським. Варіант Лукашевича зачинаєть ся так:

Їхав козак з України,
 Да нагибав дівчину край долини.

„Ой стаць, руку дай,
І на мене поглядай,
На мене молодого
Й на коника вороного, —
Дівчино моя, серце моє!“

„Ой ти козаче, паночку мій,
Чи є у тебе хоч жупанок твій?“
„Я жупана не маю,
Під свитину сховаю,
Дівчино моя, серце моє!“

Далі повторяєть ся знов стр. 1 дословно, по тім дівчина промовляє :

„Ой ти козаче, паночку мій,
Чи є у тебе хоч куріньок свій?“
„Я куріня не маю,
Край Дунаю хату маю,
Лопухами укриваю,
Квіточками украшаю,
Дівчино моя, серце моє!“

Ще раз повторяєть ся стр. 1, і знов запитує дівчина :

„Ой ти козаче, паночку мій,
Чи є у тебе хоть коничок твій?“
„Ой я коня не маю,
Край Дунаю табун маю :
Як піймаю, дак поїдем,
А не піймаєм, пішки поїдем,
Дівчино моя, серце моє!
В мене тілки душа в тілі,
А сорочку воши ззіли;
Через спину стежку вбили,
Як до річки пить ходили,
Дівчино моя, серце моє!“

Нарешті варіант Зінківського з козака робить уже улана, в його промови вставляє зовсім недоладні дотепи, та про те декуди має живі ремінісценції старого тексту.

Виїхав козак в Україну,
Тай побачив дівчиненьку край дороги.
Як побачив, с коня скочив :

„Ти дівчино, серце моє, квіточко моя,
Кров бураковая, а душа часникова,
Не лякай ся мене,
Ізо мною улаником обізнай ся!“
„Ой ти улан, ти мій пан,
Чи є в тебе хоч дім свій?“
„На Дунаю хату маю,
Всю худобу поховаю“.

Далі улан уже називає дівчину Ганнусею, а на її питанє, чи є в нього кінь, відповідає:

В чистім полі много коней,
Є і карі, є і гніді;
Як іспіймем, то поїдем,
Як не піймем, пішки підем“.

На дальше питанє дівчини, чи є в нього свій хліб, улан відповідає:

„Соломаха, затераха:
Як затрем — поїмо,
Не затрем — так будем“.

Нарешті на питанє, чи є в нього кожух, він, як і в попереднім варіанті, відповідає цинічним чотиростихом:

„Кожушину воши ззіли,
А сорочку росточили,
А на спині стежку вбили,
А до річки пить ходили“.

Отже треба сказати, що сей чотиростих живе в устах народа як окрема співанка, яку часто можна чути в часі танцю в різних варіантах. У Нагуєвичах я записав такий:

А в козака душа в тілі,
Реверевду вуши ззіли;
По за плечі стежку мали,
За обшивков ночували.

Се був правдоподібно один із тих гризких насмійхів, що ними сільські парубки відплачували ся двірським козакам та гайдукам за канчуки, якими ті щедро наділяли їх з панського наказу. Певна річ, що з піснею про увезену дівчину ся ущиплива пісня первісно не мала нічого спільного, а лише пізнійше прилипла до неї, коли поводжене козака з дівчиною в пісні зробило ся брутальнішим та цинічнішим.

Та хоч які пізнї та поцсованї оба варіанти у Грінченка, все таки маємо в них зерна старої традиції. Козацька хата край Дунаю умаєна цвїтами та прикрита листем нагадує Дзвон. р. 3—7 та Голов. А, 53—56; козацький табун, із якого треба зловити коня, нагадує Дзвон. р. 45—47 та варіант Вацлава з Олеська; ще ширше розвиває сей мотив вар. Зїньківського, а його двостих про козацьку хату, в якій захована вся його худоба, нагадує Дзвон. 62—63 та Голов. А, 57—58. Рядки про козацьку страву-саламаху у Зїньк. не тільки заховали старе та зрештою мало вживане слово „затераха“, але розвинули мотив про незовсім правильні козацькі обїди на взір попередньої строфки про коний.

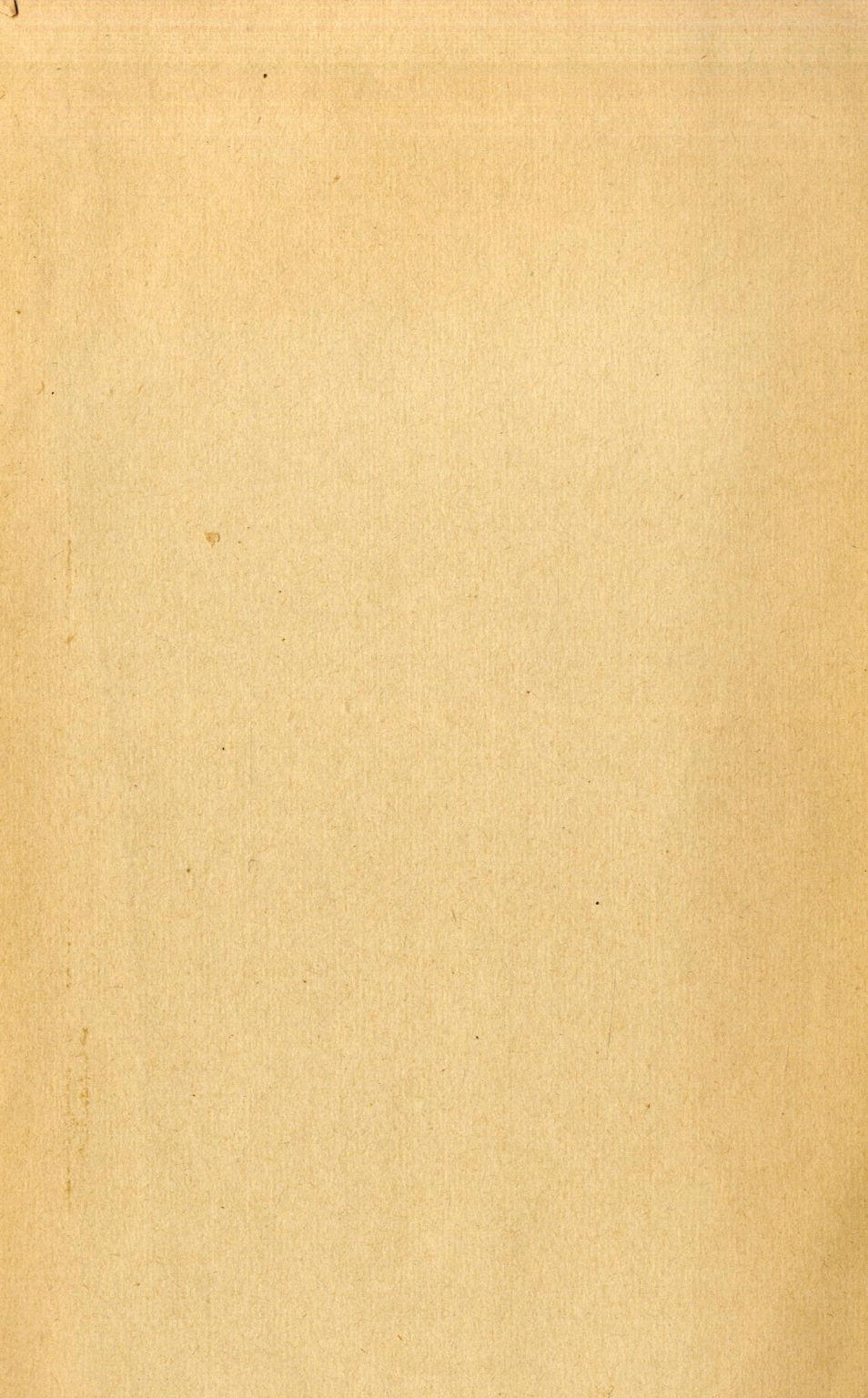
Кінчу. Щасливий припадок, яких певно не повторить ся багато, се-б то надруковане якимсь малозначним польським віршарем XVII в. тексту української піснї, дав нам змогу віднайти коли не прототип, то бодай найстаршу і найповнїйшу форму інтересної і досить розповсюдженої, та тепер уже майже забутої укр. нар. піснї (менї прим. не доводилось чути її або хоч би про неї в устах люду ніколи). До яких же висновків доводить нас детальне порівнянє всіх доси збережених варіантів і їх обопільних перехресчувань та мішаня з иньшими мотивами? Чи дозволяє нам ся студія зробити які висновки про характер та ество народньої творчости та еволюцію її форм?

Придивляючи ся ріжним варіантам нашої піснї, записаним у ріжних сторонах України на протязї майже цілого XIX в., ми можемо завважити два інтересні явища: найчисленнїйші і найповнїйші варіанти заховали ся в Галичинї, сторонї, на яку диялектологічні прикмети тексту Дзвоновского вказують як на вітчину первовзору піснї. В російській Україні пісня перейшла на той бік Дніпра мабуть лише в двох неповних варіантах (друк. у Грінченка); третій варіант — Куліша, то якийсь відривок перенятий із неповного писаного тексту. Загалом пісня на Вкраїні розширена мало і тепер близька забутя. Зглядно повний і заокруглений український варіант Жеґоти Паулі являєть ся індивідуальною, свїдомою перерібкою первісного тексту, перерібкою доконаною якимсь професїональним співаком, мб. із тих, що в XVIII і XIX в. були при дворах польських панів і від яких лишило ся значне число дворацьких пісень, що по части перейшли також в уста народа; власне ті піснї, брані чи то безпосередно з уст таких співаків, чи з писаних співанників, заповняють у великій частині збірки Вацлава з Олеська й Жеґоти

Паулі, та займають не мало місця і в збірці Головацького під куріозним титулом „Думки образованного сословія“ і також у інших відділах.

Друга увага, на яку наводить нас розбір різних текстів нашої пісні, се те, що найстарший звітний нам текст — Дзвонівського — zarazom і найкращий що до форми і найповніший що до змісту. Пізніші варіанти додають лиш одно важне — епічний вступ до чисто драматичного тексту Дзвонівського. Все инше в тих варіантах, то або вставки брані з інших пісень, або попсоване (з малесенькими виємками) старшого тексту, попсоване строфічної будови, верзифікації, ввджене більше цинічних та брутальних мотивів у зміст. І то не для того, щоб свідомість відносин, на яких повстала пісня, затемнила ся в пам'яті співаків, як се буває при піснях історичних. Тільки в однім, найпізнішій варіанті можна добачити таке затемнене, заміну козака уланом. А загалом вид являєть ся такий, немов би ми з висшого поетичного рівня сходили на низший, або немов би річ утворена талановитою одиницею, пішовши з рук до рук, обтовклась, стратила первісні ясні контури. Се суперечило би в повній теорії колективної народньої творчості, особливо довгих, епічно-ліричних пісень, і потверджувало би, хоч малесеньким прикладом, думку італіянського вченого Доменіка Компаретті: „Кожда поема без виїмка, чи безіменна чи ні, була індивідуальним твором, ділом штуки“¹⁾. Та про се може прийдеь ся детальнійше говорити иншим разом, при розборі козацьких дум.

¹⁾ Domenico Comparetti, Der Kalewala oder die traditionelle Poesie der Finnen. Historisch-kritische Studie über den Ursprung der grossen nationalen Epopöen. Deutsche, vom Verfasser autorisierte und durchgesehene Ausgabe. Halle 1892, стр. 321.

34.076

$\phi \frac{I}{K-590}$